

NAGY L. JÁNOS

Weöres Sándor költői nyelvről

Péntek Jánosnak

*A költemény nem a papíron van,
hanem bennünk.
(Kosztolányi Dezső)*

1. Ebben a cikkben a költői nyelv sajátos megközelítése a hangzásból kiindulva teszi föl a kérdést: mi a szerepe a mai irodalom alkotói és befogadói körében a köznyelvnek, illetve a köznyelvtől való eltérésnek. S a kérdést továbbgondolva: a szociolingvisztikai nézőpontból meghatározható-e a köznyelvtől való eltérés nyelvváltozata mint költői nyelvváltozat. A két kulcsfogalom az alábbiakban a *regionalizmus* mint táji változat, illetve a *vernakularizmus* mint szociováltozat vagy egyéni változat. (Az utóbbinak természetesen pszicholingvisztikai relevanciája is van.)*

A gondolatmenet az adott két terminust járja körül, abban a vonatkozásban, melyikük érvényes Weöres Sándornak a *Valse triste* című szövegére. A textus az *Első szimfónia* 3. darabja, 1932 és 1934 között keletkezett, első megjelenése a *Nyugat* 1935. évfolyama első számában és *A kő és az ember* című kötetben (1935, reprint 1986). Az érvényesség kérdése azért vetődik fel, mert az első kötetbeli megjelenéstől némileg eltér az Egybegyűjtött írások kiadásainak (1965... 2003) írásformája, s mindegyiktől különbözik a hanghordozókon elérhető változata.¹ A kérdés előző felvetéséhez lásd Nagy L. János 2013b-t a *Fűzfa* Balázs szerkesztette *Valse triste* 2013-as kötetében; a kiadvány élén az Egybegyűjtött írások változata szerepel, abban csupán a „hüvös” szóalak tér el az AkH. írásmódjától.

Az alábbiakban előbb A) a regionalizmus-feltevés (2), majd B) a vernakularizmus-feltevés (3) vizsgálata következik, s azt követően a hiteles szöveg kérdése (4), majd a szövegtípusra vonatkozó tanulságok rövid összefoglalása (5). Az első lehetőségben (A) a tájnyelv játssza a főszerepet, a másodikban (B) pedig a szerzőnek az édesanyjától tanult magyar nyelvi változata. Elvileg nem zárható ki, hogy egybeessék a két lehetőség, de ebben a szövegben jelentős különbségek tapasztalhatók közöttük.

* Közvetlen előzmény: Nagy L. 2014: 303–318

¹ I. Weöres Sándor: saját verseit olvassa a költő, Hungaroton 1992: MK 13918 (hangkazetta). Első kiadása: Hungaroton 1982, SLPX 13918 (hanglemez).

2. A regionalizmus (az A feltevés szerint) a régió nyelvhasználatára utal, az irodalmi szövegben mint táji sajátosság érvényes. Szerepe a kifejezésben és a stílus-elemzésben hagyományosan a *couleur locale*, az adott táj, a vidékiség érzékeltetése. Ha a szövegre a regionalizmus jellemző, akkor ez a nyelvtudományban a dialektológia, a szociolingvisztika illetékességébe tartozik, s innen vonhatók le a következtetések az irodalomtudomány, általánosabban a szövegtudomány és a stilisztika számára. A téma kutatásában Ronald Wardhaugh így fogalmaz: „egy meghatározott ország vagy régió beszéde ... a beszéd olyan elsődleges formája, amely a kommunikáció elsődleges formájaként száll szülőről gyerekre” (Wardhaugh 1995: 38). A két idézett részlet együttese közül az egyik (elsősorban) a regionalizmusról, a második (elsősorban) „a szülőről gyerekre” származtatott vernakularizmusról szól. A szociolingvisztikai megközelítés az adott nyelvközösségre jellemző nyelvváltozatként tárgyalja a fogalmat, lásd Milroy és Milroy 1987, Trudgill 1997, Wardhaugh 1995, Brown ed. 2006 stb. Például Ronald Wardhaugh monográfiájában fejezetcím: Regionális és szociális eltérések (Wardhaugh i. m. 115–139). William Labov a szekuláris nyelvészet körébe utalja a regionalizmust, hétköznapi változatokról ír (Labov 1972, idézi Wardhaugh 1995, 72).

A nyelvi változatoktól elválasztja a stilisztikai változatokat az Elsevier-enciklopédia (Brown ed. 2006): *dialect* – user; *register* – use; ahol a dialektus a nyelvhasználóra, a regiszter a stílusváltozatra érvényes. (Fontos, hogy a *dialect* fogalma a *variety* fogalmával egyezik meg – ’nyelvváltozat’ jelentésben ebben a felfogásban.) Deme László magyar terminusa Weöres szövegére nézve a regionális köznyelv: ez a nyelvi változat az irodalmi nyelv (a köznyelv) és a tájnyelv között helyezhető el (Deme 1955, 27–81). A stilisztikában Bárczi Géza alaptanulmányát követik az elemzők (Bárczi 1961, 65–112). Bárczi az irodalmi nyelvben regionalizmuson egyértelmű tájnyelviséget, nyelvjárásiasságot ért. A regionális köznyelv terminus megfelel Peter Trudgill mezolektus-fogalmának: a mezolektus a makrolektus és a mikrolektus közötti fogalom (lásd Trudgill 1997: 50–51).²

² Szombathelyen a magyar nyelvészeti tanszéken kutatták a regionális köznyelvet Szabó Géza, majd Molnár Zoltán Miklós vezetésével, Bokor József, Guttmann Miklós, Vörös Ottó részvételével. A téma irodalmából:

Bárczi Géza 1961. *Nyelvjárási és irodalmi stílus = Stilisztikai tanulmányok*. Magvető, Budapest, 65–112. – Bartha Csilla 1998. *A szociolingvisztika alapjai*. ELTE, Mai Magyar Nyelvi Tanszék, Budapest. Uő 1998. *A kétnyelvűség alapkérdései: beszélők és közösségek*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest. – Bíró A. Zoltán 1984. *Beszéd és környezet*. Kriterion, Bukarest. – Cseresnyési László 2004. *Nyelvek és stratégiák avagy a nyelv antropológiája*. Tinta, Budapest, 78–88 – Deme László 1955. *Az irodalmi nyelv hangállománya és a nyelvjárásiasság* = Pais Dezső szerk. *Nyelvünk a reformkorban*. Akadémiai, Budapest, 27–81 – Kiss Jenő 1995. *A regionális köznyelviség mint kutatási probléma*.

2.1. 2008-ban került a kezembe az a reprint kiadvány, amely a másodikként kiadott Weöres-kötetet, az *A kő és az embert* jelentette meg az 1935-ös Nyugat-kiadás alapján. Ennek a betűhíven újra kiadott változatnak a magánhangzói között vasi kiejtésű is található, köznyelvi is. Mellékelve olvasható az első kötetbeli megjelenéssel együtt a vasi nyelvjárási forma: kérésemre Rozmán László csöngői lakos olvasatában hangzott a szöveg 2013. április 27-én (Balogh Lajos nyelvjáráskutató ellenőrzésével lejegyezve). A két változat egybevetése jól szemlélteti, miben tér el a regionális köznyelvi variáns a nyelvjárástól. Az *ä* hangértéke a legalsó nyelvállású *e*, az *ë* a középső nyelvállású *e*. Az első oszlopban az 1935-ös változat (regionális köznyelvi), a másodikban a nyelvjárási (regionalizmus). Ilyen módon jól szemlélteti az egybevetés a regionalizmus kétféle megjelenését. (Az írásképp nem érzékelteti a rondóformát.)

Valse triste

Hüvös és öreg az este.
Remeg a venyige teste.
Elhull a szüreti ének.
Kuckóba bujnak a vénék.
Ködben a templom dombja,
villog a torony gombja,
gyors záporok sötétben
szaladnak át a réten.
Elhull a nyári ének,
elbujnak már a vénék,
hüvös az árny, az este,
csörög a cserje teste.

Valse triste

Hüvös és örög az äste.
Rämög a ványige täste.
Älhull a szüräti ének.
Kuckóba bujnak a vénék.
Ködbän a tämplom dombgya,
villog a torony gombgya,
gyors záporok sötétän (!)
szaladnak át a rétän. (!)
Älhull a nyári ének,
älbujnak már a vénék,
hüvös az árny, az äste,
csörög a csärje täste.

Magyar Nyelv 91 (1995), 1–9. – Kiss Jenő 1995. *Társadalom és nyelvhasználat*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest. – Sebestyén Árpád 1981. *A nyelv területi tagolódása és társadalmi rétegződése*. Magyar Nyelvőr 105 (1981), 319–328. – Vörös Ottó 2012. *A regionalitás néhány újabb jelensége és hatása a „határtalan” magyar közoktatásra*, Magyar Írók Alapítványa Széphalom Könyvműhely, Budapest. (megjelenőben); Allan Bell 1984. *Language Style as Audience Design*. *Language in Society* 13 (1984), 145–204. – Fónagy Iván 2001. *Languages within language: an evaluative approach*. *Foundations of semiotics* 13. John Benjamins, Amsterdam – Philadelphia, 174–190. – Susan Gal 2006. *Linguistic anthropology* = Keith Brown szerk. *Encyclopedia of Languages and Linguistics*. Elsevier, Oxford, 7, 191–185. – Keith Brown szerk., *Encyclopedia of Languages and Linguistics I–XIV*. Elsevier, Oxford, 2006. 2nd ed. 13. vol. 413–427. – Peter Trudgill 1997. *Bevezetés a nyelv és a társadalom tanulmányozásába*. JGYTF, Szeged. – Ronald Wardhaugh 1995. *Szociolingvisztika*, Osiris, Budapest.
Itt köszönöm meg Kontra Miklós szíves tanácsait.

Az ember szíve kivásik.
 Egyik nyár, akár a másik.
 Mindegy, hogy rég volt, vagy nem-rég,
 Lyukas és fagyos az emlék.
 A fákon piros láz van.
 Lányok sírnak a házban.
 Hol a szádról a festék?
 kékre csipik az esték.
 Mindegy, hogy rég, vagy nem-rég,
 nem marad semmi emlék,
 az ember szíve vásik,
 egyik nyár, mint a másik.
 Megcsörren a cserje kontya.
 Kolompol az ősz kolompja.
 A dér a kökényt megeste.
 Hüvös és öreg az este.
 (A kő és az ember, 19)

Az ämbër szivä kivásik.
 Ęgyik nyár, akár a másik.
 Mindëgy, hogy rég volt, vagy nãm-rég,
 Likas és fagyos az ämlék.
 A fákon piros láz van.
 Lányok sirnak a házban.
 Hol a szádról a fãsték?
 kékrã csipik az ästék.
 Mindëgy, hogy rég, vagy nãm-rég,
 nãm marad sëmmi ämlék,
 az ämbër szíve vásik,
 ëgyik nyár, mint a másik.
 Mëgcsörren a csãrje kontya.
 Kolompol az ősz kolomptya.
 A dér a kökényt mëgãste.
 Hüvös és öreg az äste.
 (Rozmán László, 2013. április 27.)

3. Ha a szövegre a vernakuláris nyelvi változat jellemző (B feltevés), akkor Weöresnek a művelt édesanyjától, Blaskovich Máriától tanult anyanyelvváltozata hatott elsősorban a szöveg hangzására. Ez a terminus Peter Trudgill és mások írásaiban az *alapnyelv* fogalmának felel meg. A vernakuláris változat pszicholingvisztikai megközelítést jelezhet: az egyén anyanyelvváltozatát, amelyen a legtermészetesebben, a legteljesebben fejezheti ki magát. A vernakuláris változat (lásd vernacular variety, Keith Brown szerk. 2006, 13: 413–427) a szociolingvisztikai elemzésekben a közösség stabil normahalmazát is jelenti (Lesley Milroy 1980 belfasti kísérletére utal Wardhaugh 1995, 158). Ennek a változatnak ugyanis szociohatása: közösségépítő és identitásjelző szerepe van (i. m. 34).

Cseresnyési László a vernakuláris változat jellemzésében három tényezőt emel ki: a sztenderdtől való függetlenséget, a kifejezés legteljesebb, legspontánabb voltát és az identitás fontos építőjét, érzékeltetőjét. Az elsőt azért, mert a kisgyermekkorban elsajátított nyelvváltozat a világba való beleszocializálódást is jelenti, s fel sem merül, hogy más is szabályozhatja a használatát, mint a legszűkebb családi környezet beszéd szokásai. A másodikat azért, mert a vernakuláris változat használata az egyén számára kézenfekvő, nem igényel stíláris vagy tematikus tervezést: nem kell a beszélőnek keresnie a szavakat, kifejezéseket. A harmadikat pedig azért, mert a kisgyermekkorban elsajátított és automatizálódott *ejtésmódok*, a szóhasználat, a mondatfűzés a nyelvi otthonosságának az érzetét nyújtja, beleértve a családhoz, a rokonsághoz tartozást is (Cseresnyési 2004, 78–88).

Ilyen megközelítésben az egyéni vernakuláris jellemzők a közösség konstituens tényezőivé lesznek, azaz szocolingvisztikai relevanciát nyernek.

Csőngei magánhangzókkal néhány szó így hangoznék: *hüivös, bujnak, elbujnak, szíve, sirnak, csípiik*. Hogyan hangzik a költő olvasásában a *Valse triste*? Valószínű, hogy Weöres számára „csöngeien” is; ebben osztozik vele a dunántúli táj nyelvének beszélője. Mert a csöngei hangzással együtt – akár az íráskép hatására – olykor az Egybegyűjtött írások nyomtatott változata is hat. Az eddigi változatokhoz hasonlít is, el is tér tőlük az a hangzás, amellyel maga Weöres olvassa ezt a textust. Mindkét alkalommal *szíve*, illetve *csípiik* hallható; az elsőnek metrikai-ritmikai oka van, ott a keringő lüktetéséhez hosszú szótagra van szükség; a *csípiik* első szótagja röviden hangzó hosszú szótag. A legjelentősebb különbség a zárt, azaz középső nyelvállású *ë* hang ejtése, beleértve a *nëm/nem* váltakozást is.

3.1. A *Robogó szekerek* szövegének lüktetésében is a dunántúli regionális köznyelv szól.

ROBOGÓ SZEKEREK

Ménnek a fuvarosok, a fekete dobosok a kerekékën éjszaka – a tanyai kutyaugatásokon át, tova! s a falusi zárt kapuk álmain át, tova! az uton a kétfele meredekën árny-hëgyü jegényesor innen is onnan is árkai mëntén.

A gyerekek alszanak, elviszi őket a fuvalom az égbe, hol érik a csillag, e gömbölyü, de tövisës alma, s a hold-fele kanyarog a hintafa bársonya, cifra szalagja, de virrad, a kicsi öcsik és hugok álmai hajnali légsiga fonatain újra lë, földre pörögnek.

Súlyos muraközi ló dobog, a kövön a pata kopog, a paripa fölnyihog – a falon a ló feje, hó-szinën a fekete, tovasuhan – ablakon és puha keszekusza mënnyei álmokon átfut az árnyék.

Ménnek a fuvarosok, aluszik a köpönyegük, ők maguk éberek – az uton a kikeleti lombokon a szekerek erezete iramodik – ágyban a kisfiu és huga mënnyei hintafa ágain ezër üvegizmu, salátabokájju, kakukkfejü tarka lovat lát.

Weöres olvasatában a zárt *ë* ejtése tűnik fel. További vernakuláris rövidülések a magánhangzóknál: ...az uton ...árny-hëgyü ...gömbölyü ...a hold-fele ...hugok ...hó-szinën ...aluszik ...az uton ...a kisfiu és huga ...üvegizmu, salátabokájju, kakukkfejü. Ugyancsak érzékelhető, bár kevésbé feltűnő a nyelvhegygel ejtett, dunántúli -t hang.³

³ A *Valse triste* irodalmából: Bori Imre 1984. *A látomások költészete. Weöres Sándor = Uő: Huszonöt tanulmány a XX. századi magyar rodalomról*. Forum, Novi Sad, 447–495 – Domokos Mátyás szerk. 1993. *Egyedül mindenkivel*. Szépirodalmi, Budapest. – Hajdu

3.2. Magának *A kő és az ember* kötetnek a szövegeiben 145 szóalak tér el az AkH.-tól. A versek textusain kívül érdemes az utószóra is hivatkozni: a szerkesztő, Tüskés Tibor mondataiban tizenkét szóalak magánhangzói vasi ejtésűek. Ennek bizonyító ereje nyilvánvaló: Weöresnek a szerzői nyelve meg-egyezni látszik a regionális köznyelvvvel. (A nyomdai korrektúra egy-egy esetben hibákat is hagyott: ugyanazon szóalakok különböző nyomtatott alakban is megjelennek, például a „kultura” és „kultúra” szóban; de ezek nem befolyásolják az összbenyomást.)

3.3. Mi jellemzi ezt a nyelvváltozatot? Az utóbbi években a pszicholingvisztikai és szociolingvisztikai kutatások, főként az észak-amerikai publikációkban, kiemelik a személyes/személyi változat (personal variety) jelentőségét. Weöres személyes nyelvváltozatát vizsgálva, édesanyjától pécsi, édesapjától és csöngői, szombathelyi, pécsi környezetétől dunántúli jellemzőket vehetett át. Czigány György kérdésére adott válasza is ezt tükrözi.

- *Gyermekkorodban mit s kitől tanultál Csöngén?*
- *A néptől... Az ember Csöngén beszélget öregasszonnyal, öregemberrel, fiatal-sággal; mindegyiknek megvan a saját idiómája, majdnem azt mondhatnám, mindenkinek saját külön dialektusa, – és ebből sokat lehet tanulni.*
(Domokos Mátyás szerk. *Egyedül mindenkivel* 425)

András 1990. *A Bóbita ritmikájáról*. = *Magyar Orpheus*: 307–322 – Kecskés András 1990. *A magyar vers hangzásszerkezete*. Akadémiai. – Kenyeres Zoltán 2013. *Weöres Sándor*. Kossuth, Budapest. – Lapis József 2007. *Az emlékezet keringője – A Valse triste érzéki-sége*, Parnasszus XIII. (2007), 4, 82–88 – Lator László 1996. *Vers, zene, verszene*. Mozgó Világ 1996/11, 109–112 – Lócsei Péter 2013. *Őszi este – Őszi melódia – Valse triste*. = Fűzfa Balázs szerk. *Valse triste. A tizenkét legszebb magyar vers* 12. Savaria, Szombathely, 88–99 – Nagy L. János 2003. *A retorikus nyelvhasználat Weöres Sándor költészetében*. – Akadémiai, 64–66 – Uő 2007. „...vadrózsából tündérsipot csináltam.” *Weöres Sándor, a falusi költő*. Parnasszus XIII. (2007), tél, 95–104 – Uő 2013a. *Keresztvezető jelentések világában*, SzTE – JGYF, Szeged, 33–34 – Uő 2013b. *Vasi keringő*. = Fűzfa Balázs szerk. *Valse triste. A tizenkét legszebb magyar vers* 12. Savaria, Szombathely, 142–153 Uő 2014: *Regionalizmus és vernakularizmus* = Palkó Gábor szerk. „tánc volnék, mely önmagát lejti” ELTE-PIM, Bp. 303–318 – Schein Gábor 2002. *Weöres Sándor*. Nap, Budapest. – Szepes Erika 1996. *Magyar költő, magyar vers*. Akadémiai. – Szuromi Lajos 1990. *Szimultán verselés*. Akadémiai. – Tamás Attila 1978. *Weöres Sándor*. Akadémiai. – Tarján Tamás 2013. *Az este teste* = Fűzfa Balázs szerk. *Valse triste. A tizenkét legszebb magyar vers* 12. Savaria, Szombathely, 81–87 – Tüskés Tibor szerk. 1993. *Weörestől Weöresről*. Tankönyvkiadó, Budapest. Uő 2003. *A láthatatlan énekese*. Masszi, Budapest, 13–14 – *Valse triste* 2013. *A tizenkét legszebb magyar vers* 12. Fűzfa Balázs szerk. Savaria, Szombathely.

Ismerte Weöres természetesen a népnyelvi ízeket is, de a szövegeiben a képzett(ebb), tanult(abb), olvasott(abb) személyiség nyelvi profilja rajzolódik ki. Az idézet „saját idiómája” az említett emberek személyes, vernakuláris változata (Bell 1984). A költő anyanyelvváltozata, a szociolingvisztika műszavával *vernakuláris* változata (l. Kiss Jenő 1995, Cseresnyési 2004) érvényesül az 1982-ben fölvetett Valse triste-olvasatban.

Hüvös és öreg az este.
 Remög a venyige teste.
 Elhull a szüreti ének.
 Kuckóba bujnak a vének.
 Ködben a templom dombja,
 villog a torony gombja,
 gyors záporok sötéten (!)
 szaladnak át a rétén. (!)
 Elhull a nyári ének,
 elbujnak már a vének,
 hüvös az árny, az este,
 csörög a cserje teste.
 Az embër szíve kivásik.
 Egyik nyár, akár a másik.
 Mindëgy, hogy rég volt, vagy nem-rég,
 Lyukas és fagyos az emlék.
 A fákon piros láz van.
 Lányok sírnak a házban.
 Hol a szádról a festék?
 kékre csípi az esték.
 Mindëgy, hogy rég, vagy nem-rég,
 nem marad sëmmi emlék,
 az embër szíve vásik,
 ëgyik nyár, mint a másik.
 Mëgcsörren a cserje kontya.
 Kolompol az ősz kolompja.
 A dér a kökényt mëgeste.
 Hüvös és öreg az este. (1982)

A hangfölvételen rögzített variáns különbözik mind *A kő és az ember*, mind az *Egybegyűjtött írások*, mind a vasi tájnyelv változatától; az utóbbira bizonyíték, hogy a vasi *gombgya*, *dombgya*, *kolomptya* szóalakok nem hangzanak a költő szájából. Megállapítható, hogy a fölolvastott variáns dunántúli ízekkel

rendelkezik (*Hüvös, bujnak, sirnak*), mindenütt a zárt *ë* hangzik (még a rím ellenére is: *sötéten – rétén!*), a -t hangzása is megfelel a régió szokásainak. A regionális köznyelv Weöres olvasatában egyéni módon szól: ez a költő vernakuláris változata, anyanyelvi változata. Föltűnő a *nëm* nem váltakozik.

Péntek János gondolataira hivatkozom az irodalom alkotóinak anyanyelv-változata szerepéről: „A vernakuláristól senki nem képes szabadulni, de feltehetően az írókban és a költőkben nincs is ilyen szándék. Számukra bizonyára ez a biztos háttér és a tartalék. Az erdélyi irodalomban minden fellelhető, ami a beszélt nyelvben transzszilván jellegű. Ez nyilvánvalóbb a prózai szövegekben (képekben, jelentésekben, sejtésekben és sejtetésekben, hangulatokban) és a szókincsben, némelyeknél erőteljesebben, másoknál kevésbé, de mindig szervesen, nem külsőségként. Az is természetes, hogy a költőknél ez az inspiráló háttér, forrás a hangzásban vagy a hangzásban is feltételezhető. A vernakuláris többnyire inkább hangzásában válik nyilvánvalóvá, és az a maradandó (»artikulációs bázis«), feltehető, hogy a költők általában is a vernakuláris hangzására építenek.

Még annyit: én a vernakulárist általánosan értem. Annak is van vernakuláris nyelvváltozata, akinél ez sztenderdközeli. Kérdés, hogy nyelvi inspirációban vagy a nyelvi gátlásban mi jelenti a többletet, a »hátrányt« vagy az »előnyt«. De mindenképpen másságot jelent, más hangot. És ez lényeges.”⁴

3.4. Az erdélyi irodalmi nyelvben is, Weöres szövegeiben is nyilvánvaló a vernakuláris hangzás elsődlegessége. Aki a költő sokféle szövegét ismeri, jól tudja, hogy a prózájában számos vasi ejtéssajátság érvényesül az írott sorokban is, például *míly, Teljes gyönyörűség* (A teljesség felé); *zuzmarája, húnyszemü, százlábuak, tejsürü, bucsuzás* (Otthonok) stb.

A versek anyagából álljon itt a *Meghalni* rövid textusa, így összevethető Weöres olvasatával (a költő 1982-es fölvételén).

MEGHALNI (1947)

*Birsalma-illatú, gyöngyház-tekintetű
s a hangja mint harang és messzi hegedű
s mind több és tétován sűrűdő lépteikre
felbödül és lerogy az úr sok-szarvu ikre,
átzúdul a hideg, mindent elönt a kék!*

MĚGHALNI (1982)

*Birsalma-illatu, gyöngyház-tekintetű
s a hangja mint harang és messzi hegedű
s mind több és tétován sűrűdő lépteikre
félbödül és lërogy az úr sok-szarvu ikre,
átzúdul a hideg, mindënt elönt a kék!*

⁴ Péntek János 2013. *A vernakuláris változatról*. Levél Nagy Jánosnak, 2013. április 1.

*Elönt a kék vonzás és villámló ekék
s égő tüskék fölött a Meztelen viharja
redőzve ráborul a horpadó talajra,
megreng az édesség vad fészke, cifra tál,
s a mozdulatlanul terjengő fénybe száll.*

*Elönt a kék vonzás és villámló ekék
s égő tüskék fölött a Meztelen viharja
redőzve ráborul a horpadó talajra,
mögöng az édesség vad fészke, cifra tál,
s a mozdulatlanul terjengő fénybe száll.*

A legszembeütőbb: számos hosszúnak írt magánhangzó röviden szól: *illatu, tekintetü, hegedü, sűrüdő, ráborul, mozdulatlanul*. Az utóbbi kettő a nyomtatott variánsban hosszú ú-s, nyilvánvalóan a költő által szándékosan változtatva, szolgálva a jambikus lüktetést; a második *-nul* szótagja hosszú volna a nyúlás nélkül is a következő szó t-je miatt, az előzőben azonban a *redőzve ráborul* a jambikus sort töri meg: **ti-tá-ti tá-ti-ti**. Az előbbieket rövidülésükkel ritmikail eltérést valószínűsítanak meg az első két sor metrikájában és zárásában (a *tekintetü ti-tá-ti-tá* helyett **ti-tá-ti-ti** és a *messzi hegedü tá-ti ti-ti-tá* helyett **tá-ti ti-ti-ti**). A *sok-szarvu* mindkét változatban rövid véghangzós: ez vasi ejtésű, s megfelel az előző sor lüktetésének is, a *léptekre* hangzása **tá-ti-tá-ti**, a rímelő sorban a *sok-szarvu ikre* metrikája pedig **tá-tá-ti tá-ti**.

Ami a zárt *ë* hangokat illeti, a magyar nyelvközösség jelentős része ejti az adott helyeken. Ennél fontosabbnak vélhetőek azok a metrikai-ritmikail változtatások, amelyek a költő fölolvadásában valósulnak meg, jól érzékelhető dunántúli ízt adva a hangzásnak.

4. Török Gábor⁵ elvi kérdést tett föl Illyés Gyula szöveggözléseinek tényeit elemelve (Török 1993). „A saját gyönyörűségére verset olvasó laikus is tudja, hogy az irodalmi műveknek, köztük a verseknek általában az a véglegesnek tekinthető hiteles formája, amelyet a szerző maga tekintett át, maga korrigált, s ha több kiadásban jelent meg a költemény, akkor közülük az, amelyet legutoljára javított, nézett át az alkotó. (bek.) Ez az általános nemzetközi minősítési gyakorlat is, lényegében ezt követte »A magyar klasszikusok kritikai kiadásának szabályzata« (Bp., 1962, 5–22), s ennek javítása is (vö. Stoll 1987)... A ritmikail hitelesség aprólékos vizsgálatára azonban még a tudományos szövegkiadók sem fordítanak elég gondot, a tömegeknek szánt kötetek szerkesztői még kevésbé» (i. h. 40).

Elvileg a Weöres jóváhagyásával megjelent Egybegyűjtött írások nyomtatott változata számít hitelesnek, benne csupán a „hüvös” magánhangzója tér

⁵ Török Gábor 1993. *Azonos-e a hiteles végső és a ritmikailag hiteles versforma?* Magyar Nyelv LXXXIX (1993), 40–48.

el az AkH.-tól. Az *A kő és az ember* 1935-ben, a Nyugatban (és ennek nyomán az 1986-os reprintben) a *bujnak, elbujnak* írásmódja is rövid tőhangzós. Weöres versolvasásának szóalakjai között a rövid (az Egybegyűjtött írásformájától különböző) magánhangzók szavai a metrikai-ritmikai struktúrában hangozhatnak hosszan is, röviden is, utánuk két mássalhangzó következik. Ez indokolja, hogy a rövid ejtésben a szerző vernakuláris változatának bizonyítékait írjuk le: *bújnak – bujnak, elbújnak – elbujnak, sírnak – sirnak*. Ez a legutóbbi (*sírnak*) hosszú magánhangzós a nyomtatásban – és mégis röviden hangzik az olvasásban. Így a kiejtés rövidülése csatlakozik a *hűvös – hüvös* írásmódváltáshoz.

A kérdés az, Weöres jóváhagyó „ultima manus” változatának higgyünk az *Egybegyűjtött írások* kiadásaiból, vagy fogadjuk el „ultima manus” variánsnak Weöres olvasását? Weöres *Valse triste*-jének az igazi, a hiteles hangzása meghatározható: az idézett Hungaroton-fölvétel tekinthető irányadónak. Textológiai tanulság: a versek esetében az „ultima manus” változata a költő olvasta hangzó szövegváltozat. Péter Mihály szóbeli nyilatkozata szerint: „A költő olvasata a döntő.”

Illyés Gyula úgy válaszolt a verseinek rövid-hosszú hangzóival kapcsolatos kérdésre: „Én úgy írom a szavakat, ahogyan hallom”. (Ugyanígy korábban Babits Mihály.) Weöres *Valse triste*-je is úgy szól, ahogyan a szerző Filippinyi Évának beszél verseiről: „...hiába tervezi meg az ember, csak az valósul meg belőle, ami az ember egész alkatával összhangban van” (Domokos szerk. 1993, 414). A versnek pedig a hangzás nélkülözhetetlen tényezője, Kányádi Sándor szavaival: „A vers az, amit mondani kell.”⁶

4.1. Ami pedig a versalkotás folyamatának elemzését illeti, abban a vernakuláris változat érvényesülése a pszicholingvisztikai megközelítéshez áll közelebb, a téma ezenkívül persze az alkotáslélektan, a művészetpszichológia, a filológia, a textológia relevanciájával is rendelkezik. Maga Weöres a doktori értekezésében a költői memória működésében írja le, ahogyan a vernakuláris változat kifejti hatását: „... a költő agyában mindig nagyszámmal (sic!) vannak kész motívumok; véletlenül létrejött foszlányok vagy előbbi versekből kiszorult részletek – és többnyire akad köztük néhány, ami a kialakulófélben levő költeménybe épen (sic!) beleillik. Ezerszámra lappanganak bennünk a kész és felhasználatlan motívumok; néhányat esetleg le is jegyeztünk, mint vázlatot, töredéket; ha mondanák, hogy említsünk párat közülük, tán egy se jutna eszünkbe, de versköltéskor automatikusan jelentkezik az éppen odaillő.

⁶ Kányádi Sándor 1992. Vannak vidékek. Dácia, Kolozsvár, 5

Az ilyen törmelékek rögtön mint szilárd részek illeszkednek a megírandó versnek még bizonytalan testébe, és ezáltal megfoghatóbbá teszik, támasztékot jelentenek a bizonytalanságban. Mikor pusztán csak a hangulatunk kényszeríti a versírást, sokszor egy-egy kész motívum szolgál elindulásként, köréje kristályosodik az első strófa.⁷ Igen jelentős a versírásakor az a poétai automatizmus, amely szinte magától írja a verset (mottószerűen: „...önmagát lejti...”). Ezt hangsúlyozza másutt értekezésében Weöres: „A kidolgozás – a leendő vers formába-öntése és megfogalmazása – tudatos és szándékos munka. Persze a vers tulajdonképpeni létrehozását nem az akarat és meggondolás végzi, hanem a poéta szellemi automatizmusa (mely egyrészt emlék- és gondolat-raktár, ahonnan, amikor éppen szükség van rá, mindig készséggel kiváltódnak az éppen alkalmas elemek –, másrészt alakító-beidegzettség); az akarat és meggondolás nem bírna létrehozni semmit, csak válogatja, rendezi és ellenőrzi a rendelkezésre álló motívumokat.”⁸

Ebből az következik, hogy Weöres Sándor vernakuláris nyelvváltozatának igen jelentős hatása van szövegei hangzására. Minthogy költői nyelve éppen a határozott ritmikájával tűnik ki, a vershangzásban – legalább a Hungaroton-fölvételén adott textusok esetében – ezek a hangzások számítanak hitelesnek. Joggal vetődik fel a kérdés: hogyan értékelhetők más szövegei, amelyekről nem maradtak fenn saját olvasatok. Általánosabban: hitelesek-e a költők olvasatai saját szövegeikről? Hitelesebbek-e, mint az írott/nyomtatott változatok? Ha pedig többféle olvasat maradt fenn, melyik lehet hiteles?

A téma a múlt század nyolcvanas éveinek végén nyugvópontra látszott érni⁹ (l. az MTA Textológiai Munkabizottságának közreműködésével); a korunkban divatos hangoskönyvek azonban újragondolásra intenek.

5. A PIM–ELTE konferencia (2013. szeptember 17–18.) mottója: „...tánc volnék, mely önmagát lejti...” A Valse triste szövege nem csupán a címében jelez keringőt, Weöres olvasata (Hungaroton 1982, 1992) a háromnegyedes ritmikára lüktet, a metrikai-ritmikai helyzet átértékelheti a szótagok eredeti rövidségét/hosszúságát. Például a *Mindég, hogy rég volt vagy nem rég* nyolc hosszú szótagjából vagy a *Hol a szádról a festék?* hat szótagjából kell a háromütemű,

⁷ Weöres Sándor 1939. *A vers születése*, 1939, 27–28 (Reprint 1986. Baranya Megyei Könyvtár, Pécs.)

⁸ Uott, 33–34.

⁹ Stoll Béla 1987. *Szövegkritikai problémák a magyar irodalomban*. Akadémiai. – Péter László szerk. és vál. 1988. *Irodalmi szövegek kritikai kiadásának szabályzata*. Akadémiai. (Az MTA Textológiai Munkabizottsága közreműködésével.)

nem több mint kilenc nyolcadnyi sort építeni. (Tehát nem „dreiviertel Takt, hanem „dreiachtel Takt” a pontos megjelölése.) Ezért az elsőben csupán a *nēm* számít hosszúnak, két nyolcadnyinak; a másodikban a *Hol* ugyancsak két nyolcaddal hangzik, ugyanígy a *fes-* szótag. Egészen különleges módon Weöres úgy olvassa a *gyors záporok sötéten/ szaladnak át a rétén* sorokat, hogy az első szótag háromegységnyi hosszú, ezt a sorban csupa rövid szótag folytatja; majd a nyolcadok aprózó, ikonikus sorjázása folytatódik, ezt követi a két trocheus.

Mindëgy hogy rég volt vagy nēm-rég értékei ti-ti ti/ ti ti ti/ tá-ti
Hol a szádról a festék? értékei tá ti/ ti-ti ti/ tá-ti

gyors záporok sötéten értékei tá-i/ ti-ti-ti/ ti-ti-ti
szaladnak át a rétén értékei ti-ti-ti/ tá ti/ tá-ti

A teljes szövegben számos szótagnyújtó és szótagrövidítő hatás eredményeként lüktet a keringő. Mindez gyakorlatilag igazolja Gósy Mária megállapítását: a ritmika a hétköznapi típusú szövegekben és az irodalmi nyelvben egyaránt módosíthatja a szótagértékeket.¹⁰ (Az itteni textusban az ejtéshez igazodik a szóalakok írásmódja; az ütemekben a szavak határát betűhely jelzi.)

Hüvös és öreg az este.	ti-ti ti / ti-ti ti / tá-ti
Remëg a venyige teste.	ti-ti ti / ti-ti-ti / tá-ti
Elhull a szüreti ének.	ti-ti ti / ti-ti-ti / tá-ti
Kuckóba bujnak a vének.	ti-ti-ti / ti-ti ti / tá-ti
Ködben a templom dombja,	ti-ti ti / tá-ti / tá-ti
villog a torony gombja,	ti-ti ti / ti-tá / tá-ti
gyors záporok sötéten	tá-i / ti-ti-ti / ti-ti-ti
szaladnak át a rétén.	ti-ti-ti / tá ti / tá-ti
Elhull a nyári ének,	ti-ti ti / tá-ti / tá-ti
elbujnak már a vének,	ti-ti-ti / tá ti / tá-ti
hüvös az árny, az este,	ti-ti ti / tá ti / tá-ti
csörög a cserje teste.	ti-ti ti / tá-ti / tá-ti
Az embër szíve kivásik.	ti ti-ti / tá-ti / ti-ti-ti
Ëgyik nyár, akár a másik.	ti-ti ti / ti-ti ti / tá-ti
Mindëgy, hogy rég volt, vagy nēm-rég.	ti-ti ti / ti ti ti / tá-ti
Lyukas és fagyos az emlék.	ti-ti ti / ti-ti ti / tá-ti

¹⁰ Gósy Mária 2000. *A beszédritmus elemzésének egy lehetséges megközelítése*, Magyar Nyelvőr 124. (2000), 3, 173–187

A fákon piros láz van.	ti ti-ti / ti-tá / tá ti
Lányok sirnak a házban.	tá-ti / ti-ti ti / tá-ti
Hol a szádról a festék?	tá-ti / ti-ti ti / tá-ti
Kékre csípi az esték.	tá-ti / ti-ti ti / tá-ti
Mindégy, hogy rég, vagy nem-rég,	ti-ti ti / tá ti / tá-ti
nem marad sèmmi emlék,	ti ti-ti / tá-ti / tá-ti
az embèr szíve vásik,	ti ti-ti / tá-ti / tá-ti
ègyik nyár, mint a másik.	ti-ti ti / tá ti / tá-ti
Mègcsörren a cserje kontya.	ti-ti-ti / ti ti-ti / tá-ti
Kolompol az õsz kolompja.	ti-ti-ti / ti tá / ti-ti-ti
A dér a kòkényt mègeste.	ti ti ti / ti-tá / ti-ti-ti
Hüvös és öreg az este.	ti-ti ti / ti-ti ti / tá-ti

A szóhatárokat a leírásban következetesen betartottuk, azaz a rímelő egységek kedvéért sem tagoltuk át az adott helyeket: nem ritmizáltunk a *kivásik* – *vásik* rímben az elsőnek ti-/ tá-ti lüktetést a második tá-ti-jához; ugyanígy a *mègeste* – *este* rímelésben sem adtunk ti-/ tá-ti tagolást a záró tá-ti-hoz. Az írásmódban és az olvasatban egyaránt hosszú szótaggal indul a *szíve*, a *csípi* első szótagjának azonban rövidnek kell lennie stb. Értelemszerűen vannak rövid hosszú szótagok, pl. *csi-*(*pik*); és hosszú rövid szótagok (pl. *Hol*); – annak analógiájára: írott beszélt nyelv vs. beszélt írott nyelv. Ennek elméleti következtetései azonban már másik gondolatmenetbe kínálkoznak.

A Valse triste szövegvariánsai közül kettőnek a lehetősége állt a középpontban a fentiekben: lehetséges választással a táji sajtóságok (azaz a regionalizmus) és az egyén első nyelvváltozata (a vernakularizmus) között. Ez a fentiek szerint megengedő választást jelent a Valse triste esetében: az adatok szerint Weöres textusa a költő vernakuláris variánsában íródott, s ennek a nyelvi változatnak meghatározható dunántúli regionális jellemzői vannak.

6. A továbbgondolás lehetőségei között szerepelhet a hangoskönyvek textológiai szabályozásának kérdése, az alkotáslélektan elemzése a vernakuláris nyelvváltozat működéséről, a befogadás vizsgálata különböző nyelvváltozatok beszélői szempontjából stb.